

„Wolność” i „równość”, ...a może „zbawienie”? Wartości determinujące postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii społecznych

Mirosława Czerniawska

Wydział Zarządzania

Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych

Politechnika Białostocka

m.czerniawska@pb.edu.pl

W niniejszym badaniu określono postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii społecznych oraz dokonano diagnozy systemu wartości (Skala Wartości Rokeacha). Założono, że postawy uzależnione są od preferencji wartości „wolność” i „równość”. Wartości te stanowią podstawę modelu ideologii politycznej Rokeacha. W badaniu wzięło udział 1072 studentów pedagogiki i zarządzania. Uzyskane wyniki pozwoliły stwierdzić, że postawy były w największym

stopniu determinowane nie przez wartości „wolność” i „równość”, ale przez wartość „zbawienie”. Kto cenił wyżej „zbawienie”, ten występował przeciw liberalnym zasadom w gospodarce i opowiadał się za ideą państwa opiekuńczego.

Słowa kluczowe: system wartości, postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii społecznych

Wprowadzenie

Przekonanie, że wartości determinują poglądy w kwestiach ustrojowych, podtrzymywane jest przez wielu przedstawicieli nauk społecznych. Od ich specyficznego układu w systemie są uzależnione ideologie, postawy społeczno-polityczne, jak również wynikające

z nich zachowania. Człowiek reaguje pozytywnie na ideologie, które są oparte na wartościach wysoko przez niego cenionych. Ideologie zawierają skojarzenia z wartościami i ludzie mogą odczuwać je jako przyczynę swoich preferencji i decyzji, spostrzegać jako poprawne i etyczne, jak również ukierunkowywać swoje zachowania na realizację wartości zawartych w ideologii. Wartości legitymizują ideologię, zaś polityczne ideologie zakorzenione są w wartościach (Muller 1974a, 1974b; Rohan 2000; Feldman 2008; szerzej na ten temat: Czerniawska 2010). Milton Rokeach (1973, 1979) przypisywał szczególne znaczenie „wolności” i „równości”: ich relatywnej pozycji w systemie. Analizował pisma Lenina, Goldwatera i Hitlera, aby określić rolę tych wartości w konstytuowaniu ideologii. W stworzonym przez siebie modelu założył, że socjalizm związany jest z wysoką pozycją obu wartości w systemie, faszyzm natomiast – z ich niską pozycją. W kapitalizmie duże znaczenie przypisuje się wartości „wolność”, a niskie – wartości „równość”, w komunizmie odwrotnie: dużą wagę przywiązuje się do „równości”, a małą – do „wolności”. Model ten był weryfikowany empirycznie (przykłady badań zamieszczone są w dalszej części tekstu) i stawał się obiektem ciekawych analiz, zwłaszcza gdy rozpatrywane były relacje między oboma wartościami a postawami wobec kwestii ustrojowych.

Badania analizowane w niniejszym artykule wpisują się we wskazaną wyżej problematykę. Zaprezentowano w nim zintegrowane dane, które zgromadzone zostały w roku 2003, 2008 i 2013. Celem analiz jest zdiagnozowanie związku pomiędzy wskaźnikami preferencji wartości „wolność” i „równość” a postawami wobec ustroju ekonomicznego i kwestii socjalnych. Z uwagi na fakt, że zebrano informacje o preferencji większej liczby wartości (18 wartości ostatecznych), możliwe stało się ustalenie, czy właśnie „wolność” i „równość” są najsilniejszymi predyktorami tego rodzaju postaw. We wcześniejszej publikacji (Czerniawska 2010) przedstawiono analizę tego problemu na podstawie badań przeprowadzonych w roku 2003 i 2008. Tam też – w części teoretycznej – opisane zostały badania prowadzone od lat 70. ubiegłego wieku (a więc od opublikowania

modelu przez Rokeacha), w których dążono do określenia znaczenia wartości „wolność” i „równość” w ideologiach politycznych, postawach i działaniach. W niniejszym artykule wykorzystano fragmenty tego opisu i wzbogacono tekst nowymi badaniami.

Shalom H. Schwartz i współpracownicy (2014) dowiedli, że wartości osobiste odgrywają rolę w myśleniu politycznym i przyczyniają się do promocji określonych wartości politycznych (które *de facto* są postawami wobec szeroko rozumianych kwestii ustrojowych, np. wolność przedsiębiorstw, przestrzeganie prawa i porządku). Chociaż w określeniu ich roli miał znaczenie fakt, czy badano społeczeństwa krajów niekomunistycznych (było ich 12) czy postkomunistycznych (Polska, Ukraina, Słowacja), to zasadne stało się sformułowanie ogólnego wniosku, że wartości osobiste i wartości polityczne tworzą spójny system. Autorzy utrzymują, że spójność ta możliwa jest dzięki sile motywacyjnej podstawowych typów (oraz wymiarów) wartości osobistych. Nie koncentrowali się natomiast na badaniu pojedynczych wartości.

Badaczem zajmującym się analizą pojedynczych wartości w kontekście politycznym był Stanley Feldman (1988). Dowiódł, że „równość” jest podstawowym predyktorem postaw w stosunku do państwa socjalnego. Preferencje szczególnych wartości predysponują ludzi do szczególnych postaw politycznych i leżą u podstaw szeroko rozumianej aktywności politycznej. Przeprowadzone badania polityków (Thannhauser, Caird 1990; Rokeach 1979; Searing 1979; Cochrane et al. 1979) i ugrupowań społecznych (Ball-Rokeach, Tallman 1979) wykazały, że przynależność do organizacji politycznych warunkowana jest względną preferencją wartości „wolność” i „równość”, przy czym ideologiczne przekonania polityków związane są głównie z drugą z wymienionych wartości.

Na fakt, że w przyjętej ideologii ujawniają się związki z ważnymi wartościami, zwrócili także uwagę Roger Tourangeau i współautorzy (1991), Meg J. Rohan (2000) i Norman T. Feather (1995). Na przykład systemy społeczne i polityczne, które występują przeciwko dyskryminacji i promują „równość” wydają się bardziej atrakcyjne oso-

bie lokującej tę wartość wyżej w swoim systemie. Pozytywna ocena demokracji współwystępuje z wyższą preferencją wartości „wolność” oraz wartości związanych z osiągnięciami i „urozmaiconym życiem, pełnym przygód i wrażeń” (Skarżyńska 2005). Wartości „równość” oraz „wolność” korelują negatywnie z konserwatyzmem. Ten sam kierunek zależności stwierdzono w przypadku wartości „miłość” i „przyjemność”, a także z wartości intelektualnych. Pozytywnie z konserwatyzmem korelują z kolei wartości z listy Rokeacha, które wiążą się z obroną ego i autorytetem, jak „zbawienie”, „bezpieczeństwo”, „czystość” (Rokeach 1973; Feather 1979).

Wartość „równość” ma duże znaczenie w zróżnicowaniu ideologii w wymiarze „prawicowość – lewicowość” (Knutsen, za: Feldman 2008; Barnea, Schwartz 1998; Braithwaite 1997; Cochrane et al. 1979; Devos i in. 2002; Feather 1979; Feldman 2003; Rokeach 1973). Stephen Levine w latach 70. ubiegłego wieku (Wilson 2004) dowiódł, że wartości ostateczne – w tym „wolność” i „równość” – przywoływane są z niejednakową częstotliwością w programach partii politycznych Nowej Zelandii. Ponad 30 lat później Marc S. Wilson (2004) poddał analizie przemówienia przedstawicieli pięciu zróżnicowanych ideologicznie partii politycznych w tym samym kraju. Potwierdziła ona założenia sformułowane w modelu Rokeacha: relatywna pozycja wartości „wolność” i „równość” różnicuje przekonania polityczne. Usytuowanie „równości” nad „wolnością” wyróżniało partie lewicowe, zaś odwrotna lokalizacja wartości – partie prawicowe. Hulda Thorisdottir i współautorzy (2007) objęli badaniami 19 krajów europejskich (w tym 4 kraje Europy Wschodniej). Okazało się, że wartości egalitarne – a więc przede wszystkim „równość” – różnicują prawicową i lewicową orientację polityczną. W ideologiach prawicowych akceptowalny (i uzasadniany) jest brak równości między ludźmi (hierarchiczna organizacja społeczeństwa) i ograniczenie wolności, jeżeli ta obniża szacunek dla tradycji i religii. W ideologiach lewicowych przykładą się dużą wagę do równości (która skłania do koncentracji na dobru ogółu) i zrozumiałe jest dążenie do zmian społecznych (których realizacja wymaga wolno-

ści) (Jost et al. 2003). Jak zauważają Georg Datler i współautorzy (2013), takie rozumienie „prawicy – lewicy” przyświeca współczesnym liberalnym demokracjom, ale nie musi być powszechne.

Milton Rokeach (1973) interesował się systemem wartości osób różniących się stopniem zaangażowania politycznego (osoby zaangażowane politycznie były członkami partii i/lub angażowały się w prace komitetów wyborczych poszczególnych kandydatów na urząd prezydencki USA). Zaangażowanie polityczne współwystępowało z wyższą preferencją wartości „wolność” i „równość” lub przynajmniej jednej z nich. Zróznicowanie systemów wartości zaobserwowano również wśród ochotników pracujących w komitetach wyborczych. Stwierdzono, że im bardziej lewicowy program reprezentował kandydat na prezydenta, tym większe znaczenie członkowie komitetów wyborczych przypisywali wartościom egalitarnym („równość”), mniejsze zaś – wartościom religijnym, rodzinnym i narodowym. Wartości te uznawali z kolei za bardziej atrakcyjne zwolennicy kandydata na prezydenta wywodzącego się z partii konserwatywnych.

W badaniach wskazano również na znaczenie wartości w oddawaniu głosów na partie polityczne oraz przewidywaniu wyników głosowania (Rokeach 1973; Feather 1994; Heaven 1991; Mayton, Furnham 1994). I tak na przykład Marina F. Barnea i Shalom H. Schwartz (1998) dowiedli, że prawdopodobieństwo oddania głosu na daną partię wzrasta wraz ze stopniem podobieństwa wartości lansowanych przez partię i cenionych przez jednostkę. Jednocześnie analiza ideologii danej partii pozwala przewidzieć preferencje wartości osób na nią głosujących i to, jakie podejmą decyzje wyborcze. Peter Suedfeld i współautorzy (1994) badali zwolenników czterech partii politycznych w Kanadzie. Stwierdzili, że ludzie ceniący określone wartości afirmują też określone partie polityczne. Jednocześnie, członkowie partii lewicowych rangują wartości „wolność” i „równość” na bardziej zbliżonych poziomach niż członkowie partii prawicowych, co ma konsekwencje dla przedsięwzięć politycznych.

W kategoriach systemów wartości rozważany jest też problem szeroko rozumianych kwestii społecznych i relacji międzyludzkich. Wartości dostarczają tak jednostce, jak i grupie standardów wskazujących, jak należy regulować stosunki z innymi grupami, jak zachowywać się i jak usprawiedliwiać negatywne względem grupy zachowania (Kristiansen, Zanna 1994; Sagiv, Schwartz 1995). Constanze Beierlein i współautorzy (2016) dowiedli, że uwzględniając specyfikę systemu wartości, można przewidzieć negatywne postawy wobec różnych grup mniejszościowych. Czterdzieści lat wcześniej Rokeach (1973) wykazał (na przykładzie społeczeństwa amerykańskiego), że zmiany w systemie wartości pociągają za sobą zmiany postaw i zachowań wobec segregacji rasowej. Wyższa preferencja wartości „równość” pozwalała przewidzieć takie zachowania jak: przyłączenie się do organizacji społecznych, uczestnictwo w demonstracjach o prawa społeczne, stosunek do wojny wietnamskiej i morderstwa Kinga, postawy wobec ubogich, ludności ciemnoskórej i rzeczywisty kontakt między przedstawicielami różnych ras. Schwartz i współautorzy (2014) zauważyli, że ludzie wysoko preferujący wartość „równość”, będą opowiadać się przeciw nacjonalizmowi. Stawia on bowiem w niekorzystnej sytuacji tych, którzy nie są członkami narodu.

Badania oparte na teorii Rokeacha dostarczają wielu ciekawych informacji o związku wartości z postawami i zachowaniem. Z systemem wartości związane są poglądy na temat redukcji bezrobocia, a także aktywność związana z poszukiwaniem pracy (Feather, O'Brein 1987; Heaven 1990). Paul McDonald i Jeffrey Gandz (1991) zwracają uwagę na konieczność uwzględnienia konstruktów wartości w badaniach biznesowych zarówno na poziomie organizacyjnym, jak i indywidualnym. Ukazują ich znaczenie w procesie podejmowania decyzji, formułowania etyki zespołu, rozwiązywania konfliktów interpersonalnych, ustalenia jakości wzajemnych relacji w pracy i rozwoju kariery, wzbudzania motywacji i zaangażowania.

Z uwzględnieniem wartości „wolność” i „równość” przeprowadzone są analizy międzykulturowe. Na przykład Geert Hofstede (1980) wskazuje, że opisywany przez niego wymiar „dystans wła-

dzy” odnosi się do wartości „równość” (która przeciwstawiona jest hierarchii), wymiar „indywidualizm – kolektywizm” zaś – do wartości „wolność” (która przeciwstawiona jest współzależności). Harry C. Triandis i Michele J. Gelfand (1998) zwrócili uwagę na fakt, że relatywne pozycje wartości „wolność” i „równość” umożliwiają analizę systemu politycznego i korespondują z konstruktem „indywidualizm – kolektywizm”, który – ich zdaniem – rozpatrywany być powinien w wymiarze wertykalnym i horyzontalnym. Horyzontalny indywidualizm cechuje społeczności, których członkowie dążą do unikalności, odróżnienia się od innych i przejawiają wysokie zaufanie do własnej osoby. Nie są natomiast motywowani do zróżnicowania statusu społecznego. Ten typ kultury wiąże się z wysokim usytuowaniem w systemie wartości „wolność” oraz „równość” i rozpowszechniony jest w społeczeństwach o ustroju demokratycznym. Wertykalny indywidualizm natomiast cechuje kraje, w których stosunki między ludźmi opierają się na współzawodnictwie i rozważane są przede wszystkim w warstwie ekonomicznej (w konwencji zysków i strat). Dążeniem jednostki jest odróżnienie się od innych i zdobycie wysokiego statusu („chcę być najlepszy”). Wertykalny indywidualizm kładzie nacisk na kompetencje i hedonizm w większym stopniu niż horyzontalny indywidualizm. Typowa dla tego typu kultury wysoka pozycja wartości „wolność” i niska pozycja wartości „równość” ujawnia się w społeczeństwach, które nastawione są na konkurencyjny kapitalizm i pierwotną akumulację kapitału. Horyzontalny kolektywizm charakteryzuje system społeczny, w którym ludzie ograniczają skłonności hedonistyczne, dążą do satysfakcjonujących kontaktów społecznych, spostrzegają siebie jako podobnych do innych, koncentrują się na wspólnych celach, łączą się w zamknięte grupy i akceptują wzajemną zależność. Nie podporządkowują się jednak autorytetom. Diagnostyczna dla takich społeczeństw jest wysoka pozycja wartości „równość” i niska pozycja wartości „wolność”. Klasycznym przykładem takiej konfiguracji wartości są izraelskie kibuce. Wertykalny kolektywizm ujawnia się w społeczeństwach, w których kładzie się nacisk na integralność,

konsekwencją której jest ograniczenie realizacji celów osobistych na rzecz celów grupowych. Ludzie są skłonni do poświęceń na rzecz grupy, poddają się jej władzy i ulegają autorytetom, ale jednocześnie ignorowana jest jakość kontaktów społecznych. Charakterystyczna dla takich systemów społecznych jest niska preferencja zarówno wartości „wolność”, jak i „równość”. Taki układ wartości występuje w tradycyjnych, autorytarnych systemach społecznych z silną władzą, na przykład w faszyzmie.

Problem badawczy. Hipotezy

W kategoriach cenionych wartości można opisać człowieka, grupę ludzi oraz społeczeństwo wraz z funkcjonującymi w nim instytucjami. Jednocześnie dane o wartościach analizowane są z uwzględnieniem szeregu zmiennych, takich jak: poziom socjoekonomiczny krajów, poziom korupcji i demokracji, sieć społeczna oraz konkurencyjność systemów rynkowych (Woodward, Shaffakat, za: Tuulik 2016; Schwartz 2014). Można też w kategoriach wartości dokonać charakterystyki postaw. Realizacji takiego celu podjęto się w niniejszym badaniu: przeprowadzono diagnozę systemu wartości oraz postaw wobec ustroju ekonomicznego i zabezpieczeń socjalnych. Na podstawie przeprowadzonej analizy wyników starano się odpowiedzieć na pytanie, czy postawy uzależnione są od preferencji wartości „wolność” i „równość”, a więc wartości, które uznaje się za kluczowe w determinowaniu poglądów na kwestie ustrojowe. Testowaniu poddano hipotezę, zgodnie z którą postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii socjalnych uzależnione są od zróżnicowania preferencji wartości „wolność” oraz preferencji wartości „równość”. Wartość „wolność” odzwierciedlała w największym stopniu logikę kształtowanego systemu w Polsce. Jej wyższa preferencja wiązać się powinna z aprobatą formy ładu społecznego, który oparty jest na zasadach rynkowych. Oznacza to między innymi akceptację wolnej konkurencji między podmiotami gospodarczymi, otwarcie rynku dla inwestycji obcego kapitału, zgodę na wolny

rynek w sferze zatrudnienia i nierówności w podziale dóbr, ograniczenie roszczeń/oczekiwań wobec państwa (ochrona najuboższych, świadczenia państwa na rzecz opieki medycznej i kształcenia), a tym samym przejęcie odpowiedzialności za własne życie. Wartość „równość” leży z kolei u podstaw założeń nonliberalnych, które ukierunkowywały sposób myślenia w minionym ustroju. Wyższa jej preferencja współwystępować powinna z aprobatą interwencjonizmu państwa w sferze gospodarczej (pomoc gorzej prosperującym przedsiębiorstwom, kontrola inwestycji obcego kapitału), tendencjami egalitarnymi (ograniczenie nadmiernej dyferencjacji społeczeństwa w wymiarze materialnym), rozszerzeniem funkcji opiekuńczej państwa wobec obywateli i przejęciem przez nie odpowiedzialności (np. troska o najuboższą część społeczeństwa, regulacja zatrudnienia, bezpłatna opieka zdrowotna i bezpłatne kształcenie). Zastosowanie Skali Rokeacha pozwoliło na określenie wskaźników preferencji 18 wartości ostatecznych. Chociaż nie zostały sformułowane hipotezy odnośnie do znaczenia innych wartości, to uzyskane wyniki badań umożliwiły określenie ich roli w ukierunkowaniu postaw wobec kwestii ustrojowych. W dalszej analizie ukazano tę wartość ostateczną, która była bardziej prognostyczna niż „wolność” i „równość”.

Milton Rokeach (1973) rozpatrywał wartości i postawy w kategoriach przekonań: takich, które są spójne i uporządkowane hierarchicznie. Organizacja strukturalna oznacza, że przekonania nie egzystują w izolacji od innych, lecz są powiązane ze sobą w ramach systemu (zachodzi między nimi formalny i funkcjonalny związek). Autor opisał model, w którym funkcjonuje relatywnie niewiele wartości, ale wiele tysięcy postaw. Wartości – będąc przekonaniem bardziej ogólnymi (abstrakcyjnymi) i silniej powiązanymi z koncepcją Ja – ukierunkowują organizację postaw, pozwalają je przewidywać i uzasadniać. Stanowią rdzeń, wokół którego rozbudowują się inne przekonania. Decydują o wyborach, rozwiązywaniu konfliktów i stają się imperatywem działania. Postawy mają bardziej konkretny charakter i odnoszą się do specyficznych obiektów, zjawisk czy osób.

Im bardziej postawa sprzężona jest z wartościami, tym trudniej ją zmienić. Jednocześnie z wartościami w większym stopniu powiązane są postawy silne: postawy te „opierają” się na wartościach (Rokeach 1973; Boninger et al. 1995; Maio, Olsen 1998). Należy także podkreślić, że pozycja wartości w systemie i ich dostępność są istotnie i pozytywnie skorelowane: ważniejsze wartości cechują się łatwiejszą aktywizacją (Rokeach 1973; Gilchrist, za: Seligman, Katz 1996). Jednocześnie człowiek częściej interpretuje postawy, odwołując się do tych wartości, które są preferowane wyżej. Jak zauważa Rokeach, transformacja wartości na postawy związana jest ze zróżnicowaniem ważności wartości.

Metoda

Osoby badane. W badaniu wzięły udział 1072 osoby. Zintegrowane zostały dane uzyskane w roku w 2003 (325 osób), 2008 (379 osób) i 2013 (368 osób). Około 50% uczestników studiowało na kierunku pedagogika, około 50% – na kierunku zarządzanie. Wiek osób badanych mieścił się w przedziale 20–24 lata. Badanie miało charakter anonimowy.

Procedura badawcza. Postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii socjalnych zdiagnozowane zostały na podstawie zestawu poglądów. Respondentom przedstawiono siedem par twierdzeń. Każda para zawiera dwa opozycyjne poglądy (stanowiska). Zadaniem osób badanych była ocena tych poglądów, tj. wybór jednej z dwóch opcji, tej, która w większym stopniu odzwierciedla przekonania jednostki odnośnie do analizowanych problemów. Twierdzenia (bądź ich fragmenty) odnoszące się do postawy 2, 3, 5 i 6 pochodzą z pracy pod redakcją Janusza Reykowskiego (1993) *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe*. W konstrukcji postawy 1 i 4 pomocna była publikacja Witolda Morawskiego (1991). Należy podkreślić, że użyte w badaniu własnym twierdzenia są zmodyfikowane (choć w różnym stopniu) pod względem treściowym. Twierdzenia wykorzystane w diagnozie postaw znajdują się w tabeli 1.

Preferencje wartości określone zostały za pomocą Skali Wartości Rokeacha (Brzozowski 1989), która składa się z podskali wartości ostatecznych i podskali wartości instrumentalnych. W skład pierwszej z nich (a więc tej, która objęta jest analizą w niniejszym artykule) wchodzi między innymi wartość „wolność” i „równość”. Osoby badane zobowiązane były do uporządkowania wartości przez przypisywanie im odpowiednich rang. Rangi zawierają się w przedziale od 1 do 18, przy czym „1” oznacza wartość cenioną najwyżej, zaś „18” – wartość cenioną najniżej.

Wyjaśnienie pojęć związanych z aksjologią jest zadaniem złożonym. W niniejszej pracy przyjęto definicje zaproponowane przez Rokeacha, które autor umieścił w Skali Wartości. Zaprezentowano je osobom badanym. „Wolność” rozumiana jest jako niezależność osobista i wolność wyboru, „równość” – jako braterstwo, jednakowe szanse dla wszystkich. Z uwagi na fakt, że analizą objęto wartość „zbawienie”, przedstawiona zostanie jej definicja. Jest to – zdaniem Rokeacha – zbawienie duszy, życie wieczne.

Wyniki badań

W tabeli 1 zamieszczono średnie rang preferencji wartości „wolność” i „równość” w grupach wyodrębnionych ze względu na wybór opcji postawy (1, 2) oraz wyniki analizy statystycznej testem Wilcoxon dla dwóch prób niezależnych. Dokonano porównań wskaźników preferencji wartości między grupami różniącymi się wyborem opcji postawy. Analiza statystyczna obejmowała – jak wskazano wyżej – wszystkie wartości ostateczne (a więc 18). Okazało się, że szczególną wartością z punktu widzenia analizowanego problemu było „zbawienie”. Chociaż wartość ta nie została ujęta w stworzonym przez Rokeacha modelu i nie sformułowano w niniejszym badaniu hipotez pod jej adresem, to zamieszczono w tabeli 1 odnoszące się do niej informacje. Skłoni to do refleksji nad znaczeniem poszczególnych wartości w determinowaniu postaw w szeroko rozumianych kwestiach ustrojowych.

Mirosława Czerniawska, „Wolność” i „równość”, ...a może „zbawienie”? Wartości determinujące postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii socjalnych

Tabela 1. Analiza porównawcza wskaźników preferencji wartości w zależności od wyboru opcji postawy

Lp.	Postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii socjalnych	Średnie arytmetyczne rang wartości			
		wolność	równość	zbawienie	
1	1	Sektor prywatny powinien być całkowicie niezależny od państwa, ponieważ wolna konkurencja między przedsiębiorstwami jest podstawą rozwoju ekonomicznego (700) ¹ .	7,12**	10,90	10,55
	2	Wolność ekonomiczną przedsiębiorstw należy ograniczać i pomagać tym przedsiębiorstwom, które znalazły się w trudnej sytuacji (372).	7,76	10,89	9,66**
2	1	Sami nie wydestaniemy się z biedy i trzeba stwarzać wszelkie zachęty dla obcego kapitału do inwestowania w Polsce na dużą skalę (481).	7,49	11,05	11,24
	2	To, co naprawdę jest groźne, to wyprzedaż za bezcen naszego majątku narodowego zagranicznemu kapitałowi. Możemy zejść do roli kolonii obcego kapitału (591).	7,23	10,78	9,42****
3	1	Wybór i zdobycie pracy jest prywatną sprawą każdego obywatela. Państwo nie jest zobowiązane do zapewnienia pracy (381).	6,71****	11,15	11,00
	2	Państwo powinno każdemu obywatelowi zapewnić pracę zgodną z jego wykształceniem i kwalifikacjami (691).	7,69	10,76	9,81***
4	1	Bezrobocie jest sprawą naturalną w zdrowej gospodarce (element gospodarki rynkowej). Należy wręcz zwalniać nieefektywnych pracowników, ponieważ to nauczy ich szanować pracę (205).	6,98	11,74	11,86
	2	Bezrobocie jest nieszczęściem i plagą społeczną, pociąga za sobą biedę i demoralizację ludzi (867).	7,43	10,70***	9,85****
5	1	To, ile ludzie zarabiają, powinno być zróżnicowane w zależności od kwalifikacji i wydajności (714).	7,09***	11,08	10,48

cd. tabeli 1

	2	Różnice w dochodach nie powinny być zbyt duże, tak aby nie pojawiła się grupa biednych i bogatych. Przede wszystkim należy ograniczyć dochody najlepiej zarabiających (358).	7,85	10,53**	9,76**
6	1	Państwo powinno w pierwszej kolejności sprzyjać interesom prywatnego biznesu. Od tego jest uzależniony rozwój kraju (338).	6,96**	11,30	11,02
	2	Państwo powinno przede wszystkim chronić poziom życia rodzin gorzej sytuowanych i nie dopuszczać do powstawania fortun (734).	7,52	10,71**	9,88***
7	1	Trzeba odrzucić system powszechnej bezpłatnej opieki zdrowotnej i bezpłatnego kształcenia. Państwa nie stać na wszystko dla wszystkich (71).	6,69	11,73	12,56
	2	Koniecznym warunkiem sprawiedliwego ustroju jest zagwarantowanie prawa każdemu obywatelowi do bezpłatnej opieki zdrowotnej i bezpłatnego kształcenia na każdym szczeblu (1001).	7,39	10,84*	10,07****

Wyniki analizy statystycznej testem Wilcozona dla dwóch prób niezależnych * $p < 0,1$
 ** $p < 0,05$ *** $p < 0,01$ **** $p < 0,001$ (symbol znajduje się przy wskaźniku wyżej preferowanej wartości)

Wskaźniki preferencji wartości zawierają się w przedziale od 1 (wartość najwyżej preferowana) do 18 (wartość najniżej preferowana)

¹ liczba osób wybierających daną opcję postawy

Źródło: badania własne.

W niniejszym badaniu założono, że wartości „wolność” i „równość” stanowią ważny punkt odniesienia w analizie postaw wobec ustroju ekonomicznego i kwestii natury socjalnej. Okazało się, że wartość „wolność” uzyskiwała wyższe wskaźniki preferencji wśród studentów mających bardziej liberalne poglądy w sferze ekonomicznej (por. tabelę 1). Opowiadali się oni za niezależnością sektora prywatnego od państwa i wolną konkurencją między przedsiębiorstwami (postawa 1) oraz wolnym rynkiem w sferze zatrudnienia

(postawa 3). Wyrażali poglądy, że zróżnicowanie dochodów powinno opierać się na kryterium merytokratycznym (postawa 5), zadaniem państwa zaś jest sprzyjanie interesom prywatnego biznesu, a nie ochrona życia gorzej usytuowanej części społeczeństwa (postawa 6). Wartość „wolność” ukierunkowuje zatem określony rodzaj poglądów w sferze ekonomiczno-socjalnej i to w kierunku zgodnym z założonym.

Zróżnicowanie preferencji wartości „równość” ujawniło się w postawie wobec bezrobocia (postawa 4). Studenci wyżej ceniący tę wartość przejawiali negatywny stosunek do wskazanego problemu. Wyższa preferencja wartości „równość” wiązała się z akceptacją zasad egalitaryzmu w kwestii dochodów członków społeczeństwa (postawa 5), a także z przekonaniem, że państwo powinno pełnić funkcje opiekuńcze względem obywateli (postawa 6). Wartość ta nie była obojętna (choć zależność stwierdzono jedynie na poziomie tendencji) w tworzeniu wizji sprawiedliwego ustroju: jej wyższa preferencja wiązała się z przekonaniem, że obywatele mają prawo do bezpłatnej opieki zdrowotnej i bezpłatnego kształcenia na każdym szczeblu (postawa 7). Potwierdzona została zatem prawidłowość opisana przez Feldmana (1988), zgodnie z którą wartość „równość” jest podstawowym predyktorem postaw w stosunku do państwa socjalnego i ukierunkowuje skłonność do egalitarnego podziału dóbr.

Wartością, która w sposób najbardziej konsekwentny (różnice w preferencji tej wartości zaobserwowano w przypadku siedmiu analizowanych postaw) i wyraźny (największa różnica między średnimi rang wartości w grupach wybierających odmienną opcję postawy) różnicowała postawy studentów, było „zbawienie” (por. tabelę 1). Wartość ta okazała się predyktorem postaw nonliberalnych. Jej wyższa preferencja współwystępowała z koncepcją ładu ekonomicznego, w którym należy: ograniczyć wolność ekonomiczną przedsiębiorstw i pomagać tym, które znalazły się w trudnej sytuacji (postawa 1), ograniczyć wyprzedaż majątku narodowego obcemu kapitałowi (postawa 2), zapewnić pracę obywatelom zgod-

nie z ich wykształceniem i kwalifikacjami (postawa 3), zlikwidować bezrobocie (postawa 4), zmniejszyć dyferencjację ekonomiczną społeczeństwa (postawa 5), chronić poziom życia gorzej sytuowanej części społeczeństwa (postawa 6), zapewnić bezpłatną opiekę zdrowotną i bezpłatne kształcenie na każdym szczeblu (postawa 7). W kontekście relacjonowanych wyników badań „zbawienie” okazało się wartością mającą szczególne znaczenie w myśleniu o tym, jaki jest pożądanym kształt ustroju ekonomicznego i jak powinny być rozstrzygane problemy natury socjalnej.

Zakończenie

W prezentowanej pracy poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy wartości „wolność” i „równość” wiążą się z akceptacją odmiennych przekonań odnośnie do kwestii ustrojowych. Założono, że wyższa preferencja wartości „wolność” sprzyja akceptacji formy ładu społecznego, która opiera się na mechanizmach rynkowych, wyższa zaś preferencja wartości „równość” charakteryzuje zwolenników egalitaryzmu oraz interwencjonizmu państwowego w szeroko rozumianą sferę gospodarczą i socjalną. Uzyskane wyniki badań potwierdzają rolę obu wartości i zróżnicowanie preferencji każdej z nich ujawniło się w przypadku czterech z siedmiu postaw. Zdiagnozowany kierunek zależności był także zgodny z hipotezą. I tak, jeżeli ceniono wyżej wartość „wolność”, to opowiadano się za wolną konkurencją między przedsiębiorstwami, wolnym rynkiem w sferze zatrudnienia, merytokracją i uwolnieniem państwa od pełnienia funkcji socjalnej. Jeżeli ceniono wyżej wartość „równość”, to koncentrowano się na negatywnych konsekwencjach bezrobocia, promowano egalitaryzm, opowiadano się za aktywizacją funkcji opiekuńczej państwa i zapewnieniem bezpłatnego kształcenia i opieki zdrowotnej ogółowi społeczeństwa.

Jak wskazano wyżej, Rokeach koncentrował się na znaczeniu „wolności” i „równości”. Uznał je za „filary” ideologii określających pożądanym kształt ustroju politycznego i gospodarczego. Zwrócić

należy uwagę na fakt, że koncentracja na tych wartościach jest typowa w tradycji anglosaskiej. Ma ona miejsce zwykle wtedy, gdy analizuje się ustrój polityczny, tj. liberalną demokrację (wolność wyznacza sferę funkcjonowania politycznego, obywatelskiego i osobistego, równość zaś – prawa i szanse człowieka), a nie ustrój gospodarczy, tj. neoliberalizm, w którym – jak wiadomo – gloryfikuje się wolność ekonomiczną, za stan normalny zaś uznaje nierówności materialne. „Wolność” i „równość” mogą być zatem odmiennie rozumiane i wartościowanie w zależności od obszaru życia społecznego. W filozofii społecznej Starego Kontynentu duże znaczenie przypisywano trzeciej wartości, a mianowicie „braterstwu”. Tę jednak jeszcze trudniej połączyć z ideologią neoliberalną niż wartość „równość” i jej przywoływanie uznaje się za swoistego rodzaju „niezręczność”. W rozważaniach nad aksjologicznymi wyznacznikami postaw wobec kwestii ustrojowych nie docenia się także roli wartości o charakterze religijnym. W Skali Rokeacha jest nią „zbawienie”. Okazało się, że ta wartość właśnie (spośród 18 wartości ostatecznych) – a nie „wolność” i „równość” – pozwala najtrafniej przewidzieć postawy we wskazanym obszarze. Kto cenił wyżej „zbawienie”, ten występował przeciw liberalnym zasadom w gospodarce (niezależność sektora prywatnego od państwa, inwestycje obcego kapitału) i nie akceptował kapitalistycznych form organizacji społeczeństwa (tj. nierówności społecznych w podziale dóbr, wolnego rynku w sferze zatrudnienia). Wyższa preferencja tej wartości współwystępowała z pozytywnym stosunkiem do idei państwa opiekuńczego (ochrona poziomu życia rodzin gorzej usytuowanych, zapewnienie bezpłatnej opieki zdrowotnej i bezpłatnego kształcenia) oraz roli państwa w zakresie regulacji dochodów i zatrudnienia.

Według Schwartz (1996), wartość „zbawienie” przynależy do typu wartości „tradycja” (wiąże się z poglądami tradycyjnymi) i wchodzi w skład wymiaru „konserwatyzm” (stymuluje dążenie do stabilności). Odzwierciedla się to między innymi w przywiązaniu do kulturowo-religijnych idei oraz obyczajów. Z badań Rokeacha (1973) wynika, że wartość „zbawienie” wiąże się co prawda z kon-

serwatyzmem, ale odnosi się przede wszystkim do sfery religijności (wyznanie religijne, ważność religii, częstość praktyk religijnych). Tego rodzaju zależności potwierdzone były w wielu badaniach przeprowadzonych w kraju (np. Wysocka 2000; Czerniawska 2001) i za granicą (np. Schwartz, Huismans 1995; Saroglou et al. 2004; Roccas 2005). Relacjonowane w niniejszym artykule wyniki badań wskazują natomiast, że wartość ta ma kluczowe znaczenie w sferze wykraczającej poza religijność człowieka, a mianowicie w akceptacji określonego modelu ustroju ekonomicznego oraz wynikających z niego konsekwencji dla życia społecznego.

Autorka niniejszej pracy stoi na stanowisku, że postawy wobec kwestii ustrojowych należy rozpatrywać z uwzględnieniem szerszego spektrum wartości. Jeżeli jednak pojawiłaby się konieczność wskazania najbardziej znaczącej wartości, to byłoby nią „zbawienie”. Od jej preferencji w największym stopniu uzależniona była wizja ustroju w Polsce. Diagnozując znaczenie tej wartości, możemy z dużym prawdopodobieństwem wnioskować na temat tego, w jakim społeczeństwie chcieliby ludzie funkcjonować: czy w takim, które ma cechy kolektywistyczne i jest nastawione na harmonię oraz współdziałanie, czy w takim, które ma cechy indywidualistyczne i jest nastawione na konkurencję oraz rywalizację. Wartość ta determinuje również wizję pożądanego ładu ustrojowego. Najogólniej rzecz ujmując, może to być model ustroju, w którym państwo jest odpowiedzialne za jednostkę i zobligowane do działania na jej korzyść, lub model ustroju, w którym człowiek jest autonomiczną jednostką, wyzwoloną z więzi społecznych i odpowiedzialną jedynie za siebie. Należy zauważyć, że relacje między postawami a wartością „zbawienie” oraz między postawami a wartością „równość” mają podobną postać. Jednak w pierwszym przypadku są one wyraźniejsze (większe różnice w preferencji wartości z zależności od wyboru opcji postawy) i dotyczą wszystkich analizowanych postaw. Obie wartości wiążą się z „kolektywistycznym” spostrzeganiem jednostki jako członka grupy społecznej (narodu) oraz oczekiwaniem, że jej dobrostan będzie uwzględniany w podejmowanych przez grupę

(państwo) działaniach. Kolektywizm ten ma jednak za sprawą wartości „równość” postać horyzontalną (por. część teoretyczna artykułu: Triandis, Gelfand 1998): ludzie dążą do satysfakcjonujących kontaktów społecznych, koncentrują się na wspólnych celach i przyzwalają na ograniczenie wolności, ponieważ akceptują współzależność. Wartość ta przeciwdziała hierarchicznej organizacji społeczeństwa i chroni ludzi przed bezrefleksyjnym uleganiem autorytetom i władzą grupy.

W niniejszym badaniu potwierdzono, że wartości – nawet gdy rozpatruje się je pojedynczo – pozwalają przewidzieć całą gamę postaw, różnice w ich preferencji zaś odgrywają kluczową rolę w myśleniu na temat kształtu ustroju ekonomicznego i życia społecznego. Specyficzny układ wartości w systemie jest uwarunkowany kulturową socjalizacją (Schwartz 2014) – z jednej strony, oraz wyborami dokonywanymi przez człowieka w trakcie budowy indywidualnej aksjologii – z drugiej. Podobieństwo doświadczeń (na przykład kulturowych) doprowadza do podobieństwa w rozumieniu wartości i organizowania ich w ramach systemu (Czerniawska 2010). Podobieństwo doświadczeń może mieć miejsce również wtedy, gdy „wysłuchujemy się” ideologie lansowane instytucjonalnie. One to bowiem wpływają na treść świadomości większej grupy ludzi (a nawet wszystkich obywateli) i ukierunkowują sposób widzenia świata.

Hilde E. Nafstad i współautorzy (2009) wskazali na podstawie analizy języka używanego w mediach, jak ideologia globalnego rynku przenika do świadomości Norwegów, a więc obywateli państwa opiekuńczego, w którym utrzymywana jest względnie równa dystrybucja dóbr materialnych i dostęp do usług publicznych (np. opieki zdrowotnej i szkolnictwa na wszystkich poziomach). Badania miały charakter podłużny i obejmowały lata 1984–2005, jego wyniki zaś można uznać za „barometr zmian wspólnotowości”. Autorzy zwracają uwagę na fakt, że globalizacja (Cowling, Tomlinson; Sklair), neoliberalizm (Harvey), konsumpcjonizm (Bauman) i indywidualizm (Bourdieu), a więc wszystko to, co wiąże się z ideologią późnego

kapitalizmu, mają negatywne konsekwencje w życiu społeczeństwa. Wskazują równocześnie, że taką ideologię lansuje się w mediach, efektem tego zabiegu zaś jest postępująca w społeczeństwie akceptacja nierówności. Deprecjonuje się wówczas zasadę uniwersalizmu, eliminuje troskę o dobrostan wszystkich członków społeczeństwa i zwalnia z zobowiązań społecznych. „Wyreżyserowane” w ten sposób życie ludzi – zwłaszcza społeczeństw Zachodu – odnosi się nie tylko do aspektu materialnego, ale również społecznego: relacje między ludźmi przypominają coraz bardziej „market”, w którym każdy człowiek ma swoją rynkową wartość (Kasser 2004; Myers 2004). Wolnemu człowiekowi przysługuje prawo wolnego wyboru, ale najczęściej dzieje się tak, że wybierając, kieruje się własnym interesem i prezentuje nastawienie konkurencyjne. Czy nie pojawia się wówczas zagrożenie dla humanizmu, równości i bezpieczeństwa? Co dzieje się z tą częścią społeczeństwa, która nastawiona jest na realizację dobra wspólnego i optuje za solidarnością społeczną? Czy neoliberalna ideologia rynkowa rzeczywiście powinna wykraczać poza gospodarkę i technologię?

BIBLIOGRAFIA

- Ball-Rokeach S.J., Tallman I., 1979, *Social movements as moral confrontation: With special reference to civil right*, w: M. Rokeach (ed.), *Understanding Human Values* (s. 82–94), New York, Free Press.
- Barnea M.F., Schwartz S.H., 1998, *Values and voting*, „Political Psychology”, 19(1): 17–40.
- Beierlein C., Kuntz A., Davidov E., 2016, *Universalism, conservatism and attitudes toward minority groups*, „Social Science Research”, 58: 68–79.
- Boninger D.S., Krosnick J.A., Berent M.K., 1995, *Origins of attitude importance: Self-interest, social identification, and value relevance*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 68(1): 61–80.
- Braithwaite V.A., 1997, *Harmony and security value orientation in political evaluation*, „Personality and Social Psychology Bulletin”, 23(1): 401–414.
- Brzozowski P., 1989, *Skala Wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha*, Warszawa, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Mirosława Czerniawska, „Wolność” i „równość”, ...a może „zbawienie”? Wartości determinujące postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii socjalnych

- Cochrane R., Billing M., Hogg M., 1979, *Politics and values in Britain: A test of Rokeach's two-value model*, „British Journal of Social and Clinical Psychology”, 18(2): 159–167.
- Czerniawska M., 2001, *Wyznanie religijne a system wartości. Analiza porównawcza systemów wartości dziesięciu wyznań religijnych*, w: K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Pogranicza etniczne w Europie. Harmonia i konflikty* (s. 248–261), Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Czerniawska M., 2010, *Zmiany wartości i postaw młodzieży w okresie transformacji ustrojowej. Kolektywizm vs indywidualizm*, Białystok, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej.
- Devos T., Spini D., Schwartz S.H., 2002, *Conflicts among human values and trust in institutions*, „British Journal of Social Psychology”, 41(4): 481–494.
- Datler G., Jagodzinski W., Schmidt P., 2013, *Two theories on the test bench: Internal and external validity of the theories of Ronald Inglehart and Shalom Schwartz*, „Social Science Research”, 42(3): 906–925.
- Feather N.T., 1979, *Value correlates of conservatism*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 37(9): 1617–1630.
- Feather N.T., 1994, *Attitudes toward high achievers and reactions to their fall: Theory and research concerning tall poppies*, w: M.P. Zanna (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (vol. 26) (s. 1–73), San Diego, CA: Academic Press.
- Feather N.T., 1995, *Values, valences, and choice: The influence of values on the perceived attractiveness and choice of alternatives*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 68(6): 1135–1151.
- Feather N.T., O'Brein G.E., 1987, *Looking for employment: An expectancy-valence analysis of job-seeking among young people*, „British Journal of Psychology”, 78(2): 251–272.
- Feldman S., 1988, *Structure and consistency in public opinion: the role of core beliefs and values*, „American Journal of Political Science”, 32(2): 416–440.
- Feldman S., 2008, *Wartości, ideologia i strukturalizacja postaw politycznych*, w: D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Psychologia polityczna* (s. 435–464), Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Heaven P.C.L., 1990, *Human values and suggestions for reducing unemployment*, „British Journal of Social Psychology”, 29(3): 257–264.
- Heaven P.C.L., 1991, *Voting intention and the two-value model: A further investigation*, „Australian Journal of Psychology”, 43(2): 75–77.
- Hofstede G., 1980, *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, Beverly Hills CA, Sage Publications.
- Jost J.T., Glase J., Kruglanski A.W., Sulloway F.J., 2003, *Political conservatism as motivated social cognition*, „Psychological Bulletin”, 129(3): 339–375.
- Kasser T., 2004, *Personal well-being in the culture of consumption*, w: A. Linley, S. Joseph (eds), *Positive Psychology in Practice* (s. 55–67), New York, Wiley.
- Kristiansen C.M., Zanna M. P., 1994, *The rhetorical use of values to justify social and intergroup attitudes*, „Journal of Social Issues”, 50(4): 47–65.
- Maio G.R., Olson J.M., 1998, *Values as truisms: Evidence and implications*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 74(2): 294–311.
- Myers D.G., 2004, *Human connections and the good life: Balancing individuality and community in public policy*, w: A. Linley, S. Joseph (eds), *Positive Psychology in Practice* (s. 641–657), New York, Wiley.

- Mayton II D.M., Furnham A., 1994, *Values, world peace, and political activism*, „Journal of Social Issues”, 50(4): 117–128.
- McDonald P., Gandz J., 1991, *Identification of values relevant to business research*, „Human Resource Management”, 30(2): 217–236.
- Morawski W., 1991, *Rynek i państwo jako instytucje sprawiedliwości rynkowej i sprawiedliwości politycznej, czyli o Polsce jako społeczeństwie półotwartym*, w: B. Cichomski, W. Kozek, P. Morawski, W. Morawski (red.), *Sprawiedliwość społeczna. Polska lat dziewięćdziesiątych* (s. 115–171), Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mueller D.J., 1974a, *The relationship of political orientation to the values of freedom and equality*, „Journal of Psychology”, 86(1): 105–109.
- Mueller D.J., 1974b, *The test of the validity of two scales on Rokeach's Value Survey*, „Journal of Social Psychology”, 94(2): 289–290.
- Nafstad H.E., Blakar R.M., Carlquist E., Phelps J.M., Rand-Hendriksen K., 2009, *Globalization, neo-Liberalism and community psychology*, „American Journal Community Psychology”, 43: 162–175.
- Reykowski J. (red.), 1993, *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej*, Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Roccas S., 2005, *Religion and value system*, „Journal of Social Issues”, 61(4): 689–706.
- Rohan M.J., 2000, *A rose by any name? The values construct*, „Personality and Social Psychology Review”, 4(3):255–277.
- Rokeach M., 1973, *The nature of human values*, New York, Free Press.
- Rokeach M., 1979, *Two-value model of political ideology and British politics*, w: M. Rokeach (ed.), *Understanding Human Values* (s. 192–196), New York, Free Press.
- Sagiv L., Schwartz S.H., 1995, *Value priorities and readiness for out-group social contact*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 69(3): 437–448.
- Saroglou V., Delpierre V., Dernelle R., 2004, *Values and religiosity: A meta-analysis of studies using Schwartz' model*, „Personality and Individual Differences”, 37: 721–734.
- Schwartz S.H., 1996, *Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems*, w: Seligman C., Olson J.M., Zanna M.P. (eds), *The Psychology of Values: The Ontario Symposium* (vol. 8) (s. 1–24), Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associate.
- Schwartz S.H., Huismans S., 1995, *Value priorities and religiosity in four Western religions*, „Social Psychology Quarterly”, 58(2): 88–107.
- Schwartz S.H., 2014, *National culture as value orientations: Consequences of value differences and cultural distance*, w: V.A. Ginsburgh, D. Throsby (eds), *Handbook of the Economics of Art and Culture* (vol. 2) (s. 547–586), Amsterdam, Elsevier.
- Schwartz S.H., Caprara G.V., Vecchione M., Bain P., Bianchi G., Caprara M.G., Cieciuch J., Kirmanoglu H., Baslevant C., Lönnqvist J-E., Mamali C., Manzi J., Pavlopoulos V., Posnova T., Schoen H., Silvester J., Tabernero C., Torres C., Verkasalo M., Vondráková E., Welzel C., Zaleski Z., 2014, *Basic personal values underlie and give coherence to political values: A cross national study in 15 countries*, „Political Behavior”, 36(4): 899–930.
- Searing D.D., 1979, *A study of values in the British House of Commons*, w: M. Rokeach (ed.), *Understanding Human Values* (s. 154–178), New York, Free Press.
- Seligman C., Katz A.N., 1996, *The dynamics of value systems*, w: C. Seligman, J.M. Olson, M.P. Zanna (eds), *The Psychology of Values: The Ontario Symposium* (vol. 8) (s. 53–75), Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associate.

Mirosława Czerniawska, „Wolność” i „równość”, ...a może „zbawienie”? Wartości determinujące postawy wobec ustroju ekonomicznego i kwestii socjalnych

- Skarżyńska K., 2005, *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Suedfeld P., Bluck S., Loewen L., Elkins D.J., 1994, *Sociopolitical values and integrative complexity of members of student political groups*, „Canadian Journal of Behavioural Science”, 26(1): 121–141.
- Thannhauser D., Caird D., 1990, *Politics and values in Australia: Testing Rokeach's two-values model of politics – a research note*, „Australian Journal of Psychology”, 42(1): 57–61.
- Thorisdottir H., Jost J.T., Liviatan I., ShROUT P.E., 2007, *Psychological needs and values underlying left-right political orientation: Cross-national evidence from Eastern and Western Europe*, „Public Opinion Quarterly”, 71(2): 175–203.
- Tourangeau R., Rasinski K. A., D'Andrade R., 1991, *Attitude structure and belief accessibility*, „Journal of Experimental Social Psychology”, 27(1): 48–75.
- Triandis H.C., Gelfand M.J., 1998, *Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 74(1): 118–128.
- Tuulik K., Öunapuu T., Kuimet K., Titov E., 2016, *Rokeach's instrumental and terminal values as descriptors of modern organization values International*, „Journal of Organizational Leadership”, 5: 151–161.
- Wilson M.S., 2004, *Values and political ideology: Rokeach's two-value model in a proportional representation environment*, „New Zealand Journal of Psychology”, 33(3): 155–162.
- Wysocka E., 2000, *Młodzież a religia. Społeczny wymiar religijności młodzieży*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Summary

„Freedom” and „equality”, ... or „salvation”? – the values which determine attitudes towards economic system and social issues

In this research attitudes towards economic system and social issues were measured as well as value system (Rokeach Value Survey). It was assumed that the attitudes depend on preference of “freedom” and „equality”, which are the basic values for the model of political ideology of Rokeach. The sample of 1072 students from department of pedagogy and department of management was examined. Analysis of data revealed that it is not „freedom” and „equality” but „salvation” which have greatest influence on attitudes. The one who valued higher „salvation” was against liberal rules in economics and favour the idea of welfare state.

Key words: value system, attitudes towards economic system and social issues